

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВОМІРНИХ ОЧІКУВАНЬ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРОЦЕДУР БАНКРУТСТВА

Синегубов Олег Васильович,

доктор юридичних наук, доцент,

голова

Полтавської обласної державної адміністрації

У статті досліджено загально-правові засади забезпечення захисту правомірних очікувань під час здійснення процедур банкрутства. Визначено, що зіткнення різносторонніх та різнохарактерних інтересів у справах неплатоспроможності покладає на суд виконання обов'язку держави досягти визначеності у правовідносинах. Наголошено, що національні суди мають обов'язок інтерпретаційної діяльності, ґрунтуючись на загальних принципах права, ступінь допустимості та необхідності якої залежить від характеру правовідносин, типу праворозуміння та виду правової системи.

Визначено, що правомірні очікування покликані полегшити особам захист їхніх сподівань, коли вони не можуть обґрунтувати свої матеріальні вимоги на підставі закону в позитивістському розумінні та мають захищатися через забезпечення права бути почутим судом у межах справедливої процедури. Обґрунтованість очікування учасника справи про банкрутство у певному контексті є питанням факту та фактором, що належить встановити під час інтерпретації судом норм і принципів права та визначення порядку вирішення справи з урахуванням пропорційності обмеження захисту правомірного очікування.

Дослідження дозволило дійти висновку, що об'єктом правовідносин банкрутства є право очікування кредиторів на отримання майнового блага у розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Проаналізовано процесуальний аспект правомірних очікувань учасників справи про банкрутство та відзначено про дотримання їх темпоральної складової частини, забезпечення процедур, які мають враховувати різносторонність інтересів, що представлені у процедурах. Правомірні очікування матеріально-правового характеру конкурсних та поточних кредиторів становлять сподівання на отримання певного «активу», участь особи у комітеті кредиторів – на отримання «активу» через можливість впливати на організаційні відносини, боржника – на звільнення його від додаткових зобов'язань, арбітражних керуючих – на пропорційну винагороду тощо.

Ключові слова: правова визначеність, правомірні очікування, банкрутство, кредитор, боржник.

Syniehubov Oleh. Theoretical and practical aspects of providing the protection of rightful expectations during bankruptcy procedure

The article deals with general legal principles of providing protection of rightful expectations during bankruptcy procedure. It is established that the conflict of diverse and many-sided interests in cases of insolvency makes the court responsible for fulfilling the state's obligation of getting clarity in legal relations. It is pointed out that national courts have a duty of interpretation activity based on general principles of law. The degree of admissibility of that interpretation activity depends on the character of legal relations, the type of legal understanding and the type of legal system.

It is found out that rightful expectations are aimed at making it easier for people to protect their hopes when they cannot lay foundation for their financial claims and have to defend themselves through securing the right of being heard by the court within fair procedure. The reasonableness of the expectation of a participant in a case of bankruptcy in certain context is a matter of fact and a factor to be established during the court's interpretation of the norms and principles of law and establishing the procedure of the case solution while taking into account the proportionality of abridgement of rightful expectation protection.

The research made it possible to conclude that the object of the legal relations of bankruptcy is the creditor's right of expectation to get property benefit as understood by article 1 of the First

Protocol of the Convention. The procedural aspect of the rightful expectations of the participants of a case of bankruptcy was analysed, keeping to their temporal part was pointed out as well as providing the procedures that are to take into account the diversity of the interests represented in the procedures. The pre-bankruptcy and post-bankruptcy creditors' rightful expectations of material legal character are hopes to get certain «asset», a debtor's rightful expectations are hopes to be released from additional obligations, insolvency officers' rightful expectations are hopes to get proportional repayment etc, and a person's participation in a creditor committee, which provides influence on organizational relations and public interests, determines justified hopes to get «asset».

Key words: *legal clarity, rightful expectations, bankruptcy, creditor, debtor.*

Постановка проблеми. Питання реформування законодавства, яким регулюються правовідносини неплатоспроможності, є важливим завданням у межах міжнародних зобов'язань України. Процедури банкрутства, закріплені у Кодексі України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ) [1], спрямовані на їх удосконалення, покращення бізнес-простору та інвестиційного клімату в Україні, а їхня ефективність визнається одним із важливих показників європейської спрямованості України [2, с. 6, 14]. Метою застосування процедур банкрутства є знаходження балансу між публічними, зокрема й державними, інтересами, інтересами кредиторів, боржника, арбітражних керуючих та інших учасників справи про банкрутство шляхом застосування до боржника різноманітних передбачених законом процедур [3, с. 13]. Незважаючи на те, що чинне законодавство про банкрутство визначено як прокредиторське, спеціалісти відзначають, що вирішення проблем, пов'язаних із неплатоспроможністю боржника в Україні, в судовому порядку не є раціональним та вигідним ані для самих кредиторів, які не мають можливості повернути заборгованість, ані для боржника, який за наявності у чинному законодавстві певного механізму, що дозволяє зберегти бізнес та робочі місця у разі зміни власника, фактично не має такої можливості. Відповідно до Індикатору «Вирішення неплатоспроможності» рейтингу «Ведення бізнесу» за даними 2013–2020 р.р. Україна посідає одне з найнижчих місць серед країн світу, а відповідне положення з часу прийняття КУзПБ не мало позитивної динаміки [4]. Індикатор «Вирішення неплатоспроможності» дозволяє оцінювати нормативно-правове регулювання процедур банкрутства в Україні як неефективне за певними показниками [5; 6].

Проблеми ефективності захисту майнових прав та інтересів учасників справи про банкрутство та реалізації процесуальних прав у межах процедур банкрутства були предметом дослідження О.А. Беяневич, А.А. Бутирського, І. А. Бутирської, С. Жукова, Ю.В. Кабенюк, В.Я. Погребняка, Б.М. Полякова та інших. Представники сучасної доктрини та практики зазначають про значну кількість проблем, що виявлені у відповідному механізмі правозастосування. Водночас правова визначність як принцип права покладає на державу позитивні зобов'язання забезпечити ефективну та справедливую процедуру згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [7], враховуючи пропорційність інтересів сторін та інших учасників провадження у справі про банкрутство, а також захист їх правомірних очікувань у значенні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції [8], що не стало предметом дослідження у національній доктрині.

Метою статті є визначення змісту та процесуально-правового значення правомірних очікувань учасників справи про банкрутство.

Виклад основного матеріалу.

Сутність захисту правомірних очікувань: загальнотеоретичний аспект

За позицією Конституційного суду України механізм правового регулювання має забезпечувати правову визначеність, очікування суб'єктів на стабільність та усталеність правого регулювання, що сприяє ефективній реалізації ними суб'єктивних прав, підтримувати довіру до органів державної влади, їх посадових і службових осіб [9]. Конституційний суд України у своєму обґрунтуванні посилається на положення, сформульовані у Доповіді «Верховенство права», схваленій Європейською Комісією «За демократію через право», відповідно

до яких правова визначеність як принцип права є важливою для плідності бізнесової діяльності з тим, щоб генерувати розвиток та економічний поступ і покладає на державу позитивні зобов'язання забезпечити дотримання вимог законодавства, їх застосовування у передбачуваний спосіб та з логічною послідовністю. Загалом правова визначеність обумовлює дотримання державою взятих на себе зобов'язань чи виголошених обіцяноу, що визнається правомірними очікуваннями [10]. Принцип правової визначеності як елемент принципу верховенства права вимагає законодавчого запобігання свавільного втручання органів публічної влади в межах вільного розсуду у права, свободи і законні інтереси особи. Із цією метою держава має впроваджувати та дотримуватися правових (справедливих) процедур, які забезпечують справедливе ставлення до особи [11].

Конституційний суд України визначив, що правомірні очікування безпосередньо впливають із положень ч. 2 ст. 19 Конституції України, згідно з якими органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [12]. Водночас Конституційний суд виходить із позитивістського праворозуміння, посилаючись на ст. 19 Конституції України. Вочевидь, що підстави, межі та способи можуть не відповідати вимогам ст. 8 Конституції, що закріплюють дію верховенства права, елементом якого є правова визначеність як прояв матеріально-правової справедливості, що утворює підґрунтя перегляду пануючого праворозуміння та розвитку синергетичного підходу з урахуванням концепту правого реалізму [13, с. 12; 14, с. 31; 15, с. 338], який є закономірним у сучасних українських реаліях. Зіткнення різносторонніх та різнохарактерних інтересів у справах, у яких предметом розгляду є неплатоспроможність, покладає на суд забезпечення взятого державою позитивного обов'язку досягти визначеності у правовідносинах.

Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ) з приводу різних аспектів змісту правомірних очікувань визначив

його рису «якість закону», яка означає, що національне законодавство має закріплювати достатньо чіткі положення, за яких державні органи мають право вживати заходи, які вплинуть на права осіб (рішення у справах «Олександр Волков проти України», «С.Г. та інші проти Болгарії» та ін.). Водночас потреба у визначеності означає, що норми права не мають застосовуватись із такою негнучкістю, яка б робила неможливим врахування гуманності та справедливості [16], що є підставою погодитись із позицією, що законодавчі та прецедентні приписи є лише знаками, натяками, за якими можна судити про дійсне право, тобто про владно-нормативні регулятори, що діють у суспільстві [17, с. 10], а слідування попередньо встановленим нормативам створює лише «ілюзію визначеності» [18].

Захист правомірних очікувань у будь-якому типі праворозуміння тим не менш поєднує в собі їх законність, яка зумовлена реалізацією особою суб'єктивного права, та обґрунтованість, зумовлену законом раціональністю очікувань учасників суспільних відносин [19; 20].

Відповідно до положень, викладених в окремих рішеннях ЄСПЛ, вимогою, що впливає зі слів «встановлений законом», є вимога передбачуваності, коли норма права не може вважатися «законом», якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю (рішення у справах «Реквенні проти Угорщини», «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства», «Коккінакіс проти Греції»). Але чимало нормативно-правових актів неодмінно сформульовано з певною мірою нечіткості [21], що покладає на національні суди обов'язок інтерпретаційної діяльності положень законодавства, ґрунтуючись на загальних принципах права, ступінь допустимості та необхідності якої залежить від характеру правовідносин, пануючого у країні типу праворозуміння та виду правової системи. ЄСПЛ зазначає, що відповідальність за подолання недоліків законодавства, правових колізій, прогалин, інтерпретаційних сумнівів покладено, зокрема, й на судові органи, які застосовують та тлумачать закони (рішення у справах «Веренцов проти України», «Кантоні проти Франції»; [22]).

Отже, у найширшому сенсі засади принципу правової визначеності складають ідеї передбачуваності або очікуваності суб'єктом відносин правових наслідків своєї поведінки, що відповідає існуючим в суспільстві правовим приписам. А особа, яка зазнала порушення своїх прав, свобод, охоронюваних законом інтересів, діючи добросовісно на підставі закону, має розраховувати на те, що держава забезпечить їй її захист. Допустимість же розсуду при інтерпретації норм і принципів та визначенні порядку вирішення справи має оцінюватись за передбачуваними критеріями: суд має застосувати апробований інструментарій тесту на пропорційність, оскільки держава має забезпечити оцінку дотримання балансу між загальними суспільними потребами (публічними інтересами), потребами забезпечення фундаментальних прав особи, враховуючи, що особа не має нести непропорційний та непомірний тягар (рішення у справі «Сперінг проти Швеції», п. 69), та мотивувати рішення (орган влади має виправдати свої дії, навівши аргументи (рішення у справі «Суомінен проти Фінляндії»)).

Відповідні положення зумовлюють сутність доктрини правомірних очікувань, які у багатосторонніх різнохарактерних інтересах у процедурах, пов'язаних із неплатоспроможністю за зобов'язаннями приватноправового та публічно-правового характеру, зокрема, за зобов'язаннями сплати обов'язкових платежів (податків та зборів) співвідносяться із забезпеченням права, гарантованого статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, що передбачає для держави обов'язок забезпечувати судову процедуру, яка дозволяє національним судам ефективно та справедливо вирішувати спори між приватними особами (рішення у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України»). У такому випадку правомірні очікування, що звернені до держави та походять з галузі публічного права, покликані полегшити особам захист їх сподівань, коли вони не можуть обґрунтувати свої вимоги на підставі закону в позитивістському розумінні цього поняття.

Важливу роль, яку відіграють суди у забезпеченні правомірних очікувань полягає у захисті сподівань особи й перед

зміною політики і законодавчої, і правозастосовної чи інтерпретаційної. Зміна політики та вплив її змін на суб'єктивні права, охоронювані законом інтереси, зокрема, «майно» у сенсі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, враховуючи матеріальні та процесуальні аспекти захисту правомірних очікувань, може стосуватись регулятивних та охоронних, зокрема й процесуальних правовідносин. Водночас очікування є іншим за змістом в охоронних правовідносинах та у межах предмету дослідження маємо визначити особливості змісту правомірних очікувань учасників справи про банкрутство, враховуючи їх матеріально-правові та процесуальні аспекти.

Концепція правомірних очікувань зародилася в системі загального права з так званого права бути почутим (лат. *audi alteram partem*) [23], а захист правомірних очікувань визнають одним із основних правових принципів європейського права [24]. В англійській системі права, у якій набула розвитку доктрина правомірних очікувань, останні розглядають у процедурному та сутнісному контексті [25; 26, с. 6]. У європейському конвенційному просторі процесуальний аспект очікувань стосується матеріально-правової вимоги та того, що процедура буде доведена до ухвалення будь-якого рішення, що свідчитиме про те, що особі забезпечено право бути вислуханою, а також (відповідно до подальшої практики, виробленої ЄСПЛ у зв'язку з інтерпретацією Конвенції) рішення (ухвала) буде належним чином мотивовано, що буде свідчити про те, особа почута, а підстави розумних сподівань враховані або відхилені судом. Обґрунтованість рішення призначена продемонструвати сторонам, що вони були почуті та дає стороні можливість оскаржити його та розраховувати на його перегляд вищою інстанцією, забезпечувати публічний контроль відправлення правосуддя (рішення у справі «Гірвісаарі проти Фінляндії», п. 30; рішення у справі «Серявін та інші проти України», п. 44), а мотивованість є процесуальною формою обґрунтованості рішення (рішення у справі «Проніна проти України», п. 23). Ступінь же мотивування залежить від характеру порушення або обмеження прав (рішення у справі «Гарсія Руїз проти Іспанії», п. 83).

ЄСПЛ констатував, що процесуальні норми створюються для забезпечення належного відправлення правосуддя та дотримання принципу правової визначеності, а також, що сторони провадження мають право очікувати застосування вищезазначених норм [27, с. 149].

Зважаючи на відповідні аспекти розуміння правомірних очікувань як елементу правовідносин, очікування особою «майна» в інтерпретаційному значенні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції залежатиме від наявності передбачуваної процедури, яка дозволить представити особі свою позицію та бути щодо неї почутою. Процесуальні правила призначені для забезпечення належного відправлення правосуддя, а учасники мають розраховувати, що ці правила застосовуватимуться не тільки щодо них, а й до національних судів (рішення у справах «Дія97» проти України», п. 47, «Олександр Волков проти України», п.143).

Відповідні положення відображають матеріально-правовий та процесуальний аспекти правомірних очікувань, де перший у транснаціональній та національній правозастосовній та інтерпретаційній діяльності щодо застосування ст. 1 Першого протоколу до Конвенції визнається як «майно», право вимоги або право очікування «активу», майбутньої майнової вигоди або блага, що має економічну цінність [28, с. 73; 29, с. 829; 30; 31, с. 472] та є об'єктом цивільних прав [32], а другий визначає процесуальні засоби, які спрямовані на захист суб'єктивного права або права очікування.

Водночас маємо погодитись із позицією, що національне законодавство дозволяє вирішувати спори, які виникають у певних відносинах, зокрема договірних, і стосуються захисту прав кредитора саме за допомогою тих конструкцій, які містяться в національному законодавстві. Концепція правомірних очікувань не виправдано буде обтяжувати судову практику в більшості випадків з точки зору забезпечення правового порядку та стабільності [33; 34, с. 152]. У період нестабільності правопорядку переносити у правову систему держави досить специфічні та автономні поняття, яким є легітимні очікування є складним та таким, що внесе серйозні

непорозуміння, загрожує порушенням вимог правової визначеності (очікуваності, сталість і послідовність приписів права) [33].

Проте інтерпретаційна та правозастосовна діяльність господарських судів під час вирішення справ про банкрутство свідчить про широке застосування терміну правомірних очікувань щодо майнових вимог кредиторів, очікувань боржника на звільнення від додаткових зобов'язань, правомірних очікувань арбітражних керуючих на справедливість процедури тощо [35; 36; 37; 38] у значенні підґрунтя інтерпретаційної діяльності. Кожне правомірне очікування учасника справи про банкрутство є важливим фактором, який вимагає належного врахування під час правового регулювання та здійсненні процедури, що ґрунтується на загальних принципах права. Та чи є очікування обґрунтованим у певному контексті, є питанням факту в кожному конкретному випадку. Обмеження ж захисту правомірного очікування має бути пропорційним меті, яка забезпечує приватний чи публічний інтерес більшого значення саме у певних обставинах.

Зміст правомірних очікувань учасників у справі про банкрутство

Зважаючи на розуміння правомірних очікувань, процесуальні норми, якими врегульовано процедури банкрутства, не мають створювати особі перешкод у мирному володінні «майном», на яке вона може обґрунтовано розраховувати у зв'язку із неплатоспроможністю боржника, та захисті правомірних очікувань, зокрема: мають бути передбачені ефективні процесуальні засоби, що враховуватимуть інтереси сторін та інших учасників провадження у справі про банкрутство, публічні інтереси; для випадків майнового спору закон має передбачати ефективний спосіб судового захисту або суд у передбачуваному порядку має його визначити відповідно до ст. 5 ГПК України, якщо законом або договором він не передбачений, що впливає на додаткові гарантії захисту очікувань у ситуації неспроможності; правомірне очікування має бути захищено у розумний строк (рішення у справі «Желтяков проти України»). Зокрема, порушення темпоральних меж відправлення правосуддя має

місце у випадку неможливості підприємства управляти своїм майном впродовж строку, коли його було визнано банкрутом за рішенням суду, яке було скасовано як незаконне, відсутність можливості отримати належне відшкодування за цей період (рішення у справі «Стебницький і «Комфорт» проти України»).

Дотримання темпоральної характеристики правомірного очікування є однією з важливих його рис, яка має бути розумною та є обов'язком господарського суду. Будь-який учасник провадження у справі про банкрутство має очікування процесуального характеру на дію принципу верховенства права в аспекті досліджуваних правовідносин та справедливий розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру [39]. Здійснення процедур банкрутства у розумні строки забезпечує правову визначеність та захист очікування своєчасно з засобами, що гарантують дотримання пропорційності інтересів.

У межах процедур до відкриття провадження у справі про банкрутство кредитори та боржник розраховують на захист правомірного очікування, яке має бути здійснено через успішний план санації, від належної реалізації якого буде залежати розмір «активів» кожного з них. Відповідні положення набувають свого значення при аналізі встановленого законодавством порядку проведення санації боржника до відкриття справи про банкрутство (ст. 5 КУзПБ). Незважаючи на те, що відповідна процедура розрахована насамперед на самоврегулювання умов санації, деякі аспекти не дозволяють конкурсному кредиторові розраховувати на забезпечення його сподівань на передбачуваність процедури. Кредитор має розраховувати, що процедура не буде ще більше обтяжувати його становище. Зокрема, це стосується порядку доказування можливості виконання плану санації (ч. 10 ст. 5 КУзПБ). Невизначеним залишилось на законодавчому рівні питання щодо суб'єкта, який має ініціювати проведення та нести тягар оплати фінансового аналізу (ч. 2 ст. 5 КУзПБ), що у сукупності з іншими даними свідчитиме про невігідність санації до

відкриття провадження у справі порівняно з ліквідаційною процедурою. Для кредитора, який не погоджується з планом санації до відкриття провадження у справі, передбачена непряма презумпція, згідно з якою інтереси інших кредиторів та боржника переважають, тому обов'язок доказування невігідності санації має покладатись на цього кредитора, за умови відсутності зловживань з боку інших кредиторів або боржника. Правомірні очікування кредиторів у цьому випадку стосуються передбачуваних способів доказування не через суб'єктивне уявлення особи про наслідки своїх дій (бездіяльності), а через об'єктивне уявлення про необхідні дії, з якими пов'язані правомірні очікування, та суспільні інтереси. Презумпції є важливими для передбачуваної процедури, але прийняття всіх необхідних заходів як умова процесуальних правомірних очікувань допомагає вирішити проблеми правового регулювання та правозастосування.

Із урахуванням визначеної вище сутності правомірних очікувань у відносинах неплатоспроможності ними є майнові вимоги конкурсних та поточних кредиторів. Їх маємо розглядати як правомірні очікування, оскільки особа не може розраховувати на «майно», враховуючи ситуацію неплатоспроможності боржника та передбачуваність розміру та строку отримання «активу» унаслідок однієї з процедур банкрутства. Захист правомірного очікування у цій ситуації здійснюється з урахуванням вимог пропорційності, коли обмеження очікування одного класу кредиторів на користь іншого має бути виправдане метою більшого значення. Змістом права очікування заставного кредитора під час процедури банкрутства є можливість розпорядження предметом застави [40, с. 37]. Правомірне очікування у цьому випадку є не лише очікуванням майнової вигоди, а й елементом тесту на пропорційність [41, с. 95], у якому визначається умовний пріоритет очікування, залежно від ваги інтересу (значення потреби), що має реалізуватись. Задоволення вимог кредиторів у процедурі банкрутства є захистом їх правомірних очікувань, що підтримується національною правозастосовною практикою [42].

КУзПБ, передбачивши можливість процедур банкрутства фізичної особи, не визначив важливі процесуальні положення, з цим пов'язані. Визначаючи потенційних учасників чи кредиторів у досліджуваній категорії справ, можна стверджувати про наявність правомірних очкувань спадкоємців при конкуренції спадкової та конкурсної маси у випадку смерті боржника фізичної особи-підприємця. Відповідне питання стає актуальним у зв'язку із неоднозначним тлумаченням положень ст. 90 КУзПБ. Порядок захисту правомірного очкування спадкоємців на «майно», що включено до конкурсної маси або є правом заставного кредитора, вимагає передбачуваної процедури та можливості бути почутим. Водночас складно погодитись, що для захисту очкування спадкоємців мають застосовуватись закриття провадження у справі про банкрутство або аналогія закону [43]. Спадкоємець для обґрунтування своїх «виправданих очкувань» майна або коштів, включаючи позови (рішення у справі «Pressos Compania Naviera S.A. and others v. Belgium», п. 31), має бути учасником справи про банкрутство оскільки майно, що може складати спадкову масу фізичної особи, складає конкурсну масу, яка має пріоритет. За положеннями ч. 2 ст. 7 КУзПБ спори щодо майна боржника мають вирішуватись у межах справи про банкрутство. Це положення законодавство є обґрунтованим, оскільки забезпечення інтересів публічного характеру (конкурсних кредиторів), переважає, зважаючи на більшу вагу їх інтересу, а тому врахування відповідних інтересів та вирішення всіх спорів, стороною яких є боржник або спори стосуються його майна, має здійснюватись у межах справи про банкрутство. Неможливо вести мову про право спадкоємців на включення майна боржника, щодо якого проводяться процедури банкрутства, до спадкової маси, оскільки вимоги кредиторів мають пріоритет, заснований на законі, забезпечують легітимні очкування кредиторів як такі, що засновані на черзі виникнення. Отже, кредитори-спадкоємці боржника фізичної особи-підприємця, яка визнана банкрутом, справедливо відносити до останнього класу кредиторів.

Зважаючи на ці та вищевикладені положення, правомірні очкування у межах процедур банкрутства є множинними, що утворює їх конкуренцію та зумовлює для забезпечення справедливої процедури віднайти механізм досягнення їх балансу та справедливої процедури. У правовідносинах на кшталт правовідносин зі здійснення процедур банкрутства з великою кількістю суб'єктів, що мають рівною мірою значущі публічні інтереси, визначити пріоритет одних інтересів над іншими є необхідністю для передбачуваної процедури. Законодавством встановлено черговість задоволення вимог кредиторів, які поділені на класи, де нормативно проблема пріоритетності вирішена, а очкування заставного кредитора має виключний пріоритет. Однак під час законодавчого регулювання певних процедур визначення відповідного пріоритету має враховувати конкретні обставини.

Окреме питання постає при сплаті поточних платежів, винагороді арбітражному керуючому та інших витратах, що мають бути сплачені до розподілу конкурсної маси між конкурсними кредиторами. Встановлення цього порядку слід розуміти як встановлення пріоритету окремих інтересів у справі про банкрутство, не беручи до уваги інтереси кредиторів і власника неспроможного боржника щодо збереження майна. Водночас порядок визначення розміру винагороди арбітражного керуючого як оплати послуг, одержуваних боржником і кредиторами, має враховувати, що ці витрати будуть оптимальними та співмірними для збереження якомога більшого «активу» для кредиторів. Судова практика свідчить, що сучасні арбітражні керуючі не завжди належно здійснюють фидуціарні функції, виконуючи свої завдання протилежним чином: їх витрати та витрати на поточні платежі займають значну частину конкурсної маси [44].

На господарські суди покладено обов'язок забезпечити очкування сторін провадження, що пов'язано зі справедливістю та законністю процедури, яка залежить, крім іншого, від добросовісності та правомірності діяльності арбітражного керуючого, що вимагає публічного контролю, зважаючи на фидуціарні функції керуючих. Для визначення ефек-

тивності діяльності арбітражного керуючого визначити пріоритетні інтереси досить складно, утім необхідно. Як свідчить алгоритм застосування принципу пропорційності, баланс інтересів залежить від відповідності приватних інтересів інтересам загального блага, що містяться в цілях конкретного закону. Стосовно до КУзПБ його цілі обумовлені необхідністю захисту інтересів (майнових вимог) кредиторів, які в зв'язку з неплатоспроможністю боржника трансформуються в право очікування. Якщо арбітражний керуючий ухиляється від виконання своїх обов'язків, діє недобросовісно, все, що недоотримали кредитори в результаті невиправданого збільшення обсягу зобов'язань за поточними платежами, підлягає компенсації, на що направлений інститут відповідальності арбітражних керуючих. В цьому випадку інтерес в отриманні коштів за поточними платежами не має пріоритету над інтересами кредиторів та має поступитися їхнім інтересам щодо ефективності дій арбітражного керуючого та отриманню очікуваних «активів» та гарантій захисту очікувань передбачуваності процедур. На реалізацію цієї мети має бути спрямований весь механізм процедури банкрутства. Публічно значимі цілі є підставою визначення пріоритетності інтересів для законодавця при обмеженні інших інтересів, і для судді. Якщо оцінювати інтереси конкурсних та поточних кредиторів з позиції правової визначеності, їх «майнова вигода» має забезпечуватись в умовах, де обсяг зобов'язань боржника, а по суті правомірне очікування кредиторів, залежить від добросовісності та розумності дій арбітражного керуючого, який має діяти в інтересах конкурсних кредиторів.

Для зазначених вище випадків визначення умовного пріоритету інтересів є можливим тільки через чітке розуміння публічно значущої, соціально-спрямованої мети на досягнення загального блага. Процесуальна форма, маючи особливу соціальну функцію у досягненні правового визначення у юридичному питанні, має бути реалізована у ситуації особливої багатосторонньої та різнохарактерної конкуренції охоронюваних законом інтересів. В таких умовах відповідне суспільним інтересам судочинство є визначаль-

ною правовою цінністю [45, с. 63]. Отже, питання правомірних очікувань учасників процедур банкрутства має визначатись не відповідно до сприйняття особи, а з урахуванням загальних суспільних інтересів, коли міркування більшого значення можуть переважати над тим, що могло б бути його правомірним очікуванням.

Ці положення означають не тільки необхідність досягнення блага для конкретної особи, а й забезпечення побічно блага для кожного, незалежно від його індивідуальних інтересів. Для визначення пріоритету інтересів у межах процедури банкрутства мають бути визначено характер інтересів і досягнення загального блага (загальної користі), де мають значення однакові, схожі, універсальні інтереси, властиві будь-якому з кредиторів, які в рівній мірі задовольняють будь-якого з них, незалежно від обсягу та характеру його права вимоги, від чого й залежить клас кредиторів, а також передбачення правових засобів, що направлені й на забезпечити санації боржника.

З позиції захисту правомірних очікувань та пропорційності обмеження прав кредиторів брати участь в організаційних відносинах маємо оцінити законодавче пом'якшення наслідків порушення конкурсним кредитором строку для подання письмової заяви з вимогами до боржника, що відповідає положенням Першого протоколу до Конвенції у частині пропорційності втручання у право [46]. Також встановлено законодавче обмеження відповідного очікування згідно з положеннями абз.2-4 ч. 4, абз. 3-4 ч. 6 ст. 45 КУзПБ.

Правомірним очікуванням є також звільнення боржника від додаткових зобов'язань, зокрема, податкових. Так господарські суди оцінюють звільнення боржника від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), термін сплати яких настав у період після прийняття постанови про визнання боржника банкрутом на підставі положень ст. 59 КУзПБ [47; 48; 49]. Зазначені положення зумовлені раціональним сподіванням боржника на те, що після встановлення його неплатоспроможності у нього не виникнуть додаткові зобов'язання, оскільки до визнання особи банкрутом існує її юридич-

ний обов'язок, що трансформується у правомірне сподівання на те, що держава, зважаючи на його неплатоспроможність, звільнить його від податкового обов'язку, враховуючи й мету майбутнього поновлення платоспроможності.

Оскільки правова визначеність як прояв матеріально-правової справедливості має забезпечувати пропорційний розподіл активів, законодавством передбачено контроль над законністю та добросовісністю дій арбітражного керуючого (ст. 20, 21 КУзПБ). Маємо звернути увагу, що у випадку подання комітетом кредиторів клопотання про його відсторонення, його задоволення є правом, а не обов'язком суду. Суд має з'ясувати мотиви цього клопотання через призму принципу незалежності арбітражного керуючого. Для здійснення відповідного правообмеження критерієм відсторонення має бути те, що шкода, завдана інтересам кредиторів при відстороненні та вступі у справу нового керуючого, є меншою, що завдасть шкоди інтересам керуючого при відмові у його відстороненні.

Порушення цього правила, який є проявом тесту на пропорційність, може призвести до процесуальних зловживань з боку комітету кредиторів. Господарські суди посилаються на захист легітимного очікування арбітражного керуючого у справі про банкрутство як суб'єкта, який призначений господарським судом, на дотримання своїх прав [50]. Водночас мова йде про передбачуваність процедури, одним із засобів чого є законність.

Маємо у цьому контексті ще раз звернути увагу й на конкуренцію інтересів, що виникає при оплаті послуг арбітражного керуючого. Зокрема, покладення оплати за рахунок конкурсної маси не відповідає принципу захисту правомірних очікувань кредиторів та боржника, коли відповідна оплата стягується в умовах, коли суд не забезпечив справедливий розгляд упродовж розумного строку та/або дії арбітражного керуючого не відповідали принципам його діяльності, не були оцінені співрозмірно з витраченим часом та ефективністю дій, направлених на збереження конкурсної маси. Враховуючи принцип захисту правомірних очікувань, отримання кредиторами та арбітражним керуючим май-

нової винагороди не є простим бажанням або надією. Це очікування охороняється законом за умови того, що на ньому ґрунтується та наявне в тому випадку, якщо ґрунтується на санкції норми права, звичаї чи встановленій процедурі, якій слідує у звичайній та природній системі [51; 52]. Оскільки на арбітражного керуючого покладаються надії кредиторів та боржника, які ґрунтуються на законі, що процедура забезпечить їм захист їх очікування майнової вигоди, враховуючи фідуціарну спрямованість діяльності керуючого, справедливий розподіл конкурсної маси має контролюватись господарським судом особливо, що, зважаючи на захист очікування в межах позитивістського праворозуміння, недопустимість зловживань з боку комітету кредиторів, має чітко передбачати процесуальні засоби чи передбачуваний дискреційний порядок.

Висновки. Напрями підвищення ефективності правового регулювання процедур банкрутства в Україні та здійснення господарського судочинства мають враховувати різнохарактерні публічні та приватні інтереси, забезпечувати дію механізму встановлення їх умовного балансу через обґрунтованість пріоритету одного з них, забезпечувати справедливе, неупереджене та своєчасне судочинство з метою захисту правомірних очікувань учасників провадження у справах про банкрутство.

Зміст правомірного очікування у провадженні справ досліджуваної категорії має складну структуру. Зважаючи на сутність відносин неплатоспроможності, об'єктом правовідносин із банкрутства є право очікування кредиторів на отримання майнового блага (вигоди, «активу») у розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Це правомірне очікування є об'єктом охоронних правовідносин, виходячи з порушення майнових прав боржником, незалежно від галузевої приналежності правовідносин, які виникли між одним із кредиторів і боржником. Участь особи у комітеті кредиторів є засобом та забезпечує підстави для отримання «активу», майнової вигоди через можливість впливати на організаційні відносини, у межах яких мають вирішуватись основні питання порядку здійснення процедур відновлення платоспроможності або ліквідаційної процедури.

Захист правомірного очкування боржника у процедурах відновлення платоспроможності або під час здійснення ліквідаційної процедури пов'язано із обґрунтованою надією на майбутню майнову вигоду через збереження «майна», звільнення від додаткових зобов'язань.

Правомірне очкування будь-якого учасника справи про банкрутство є елементом тесту на пропорційність, завдяки якому досяжний розумний нормативно-правовий та правозастосовний баланс між приватними та публічними інтересами, які представлені у відповідних справах. Він досягається при встановленні умовного обґрунтованого пріоритету одного з них, коли правомірне очкування засновано на інтересі, що має більшу вагу (публічний інтерес), або, якщо слідувати термінології, що використовується ЄСПЛ, легітимну мету більшого значення для обмеження права очкування або майнових прав інших учасників справи про банкрутство. Зокрема, на цьому побудовані нормативно-правові положення, пов'язані зі встановленням черги та пропорційності задоволення вимог кредиторів у межах

одного класу або їх черговості, звільнення боржника від додаткових зобов'язань, відсторонення, юридична відповідальність арбітражного керуючого та інші. Водночас значна кількість процесуальних засобів, передбачених КУзПБ, не враховують вимог того, що захист правомірних очуквань учасників провадження має підпорядковуватись меті господарського судочинства та загальним принципам права, вимогам розумного балансу представлених у справі інтересів, зокрема: інтереси окремих кредиторів у межах санації до відкриття провадження у справі про банкрутство; відсторонення арбітражного керуючого та визначення розміру винагороди та порядку її визначення залежно від ефективності його діяльності; зловживання учасниками справи своїми правами у межах справи з процедур банкрутства, зокрема, при відстороненні арбітражного керуючого комітетом кредиторів; процедури банкрутства фізичної особи, якщо її неплатоспроможність виявлена після її смерті або оголошення фізичної особи померлою до чи після відкриття або прийняття спадщини спадкоємцями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс України з процедур банкрутства: Кодекс України; Закон, Кодекс від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
2. Підгородецька А. Реформування системи неплатоспроможності: антикорупційна спрямованість Кодексу України з процедур банкрутства. *Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства*. Збірка наукових статей / За загальною редакцією д.ю.н., судді Верховного Суду С.В. Жукова. Київ : Алерта, 2019. 216 с.
3. Асеева Н.В. Обеспечение частных и публичных интересов при банкротстве предприятия: монография. Донецк: ДонУЭП, 2013. 200 с.
4. Doing Business. Word bank group. 2020. URL: <https://russian.doingbusiness.org/ru/custom-query> (дата звернення 20.05.2021).
5. Минчинська І.В. Оцінка ефективності законодавства про банкрутство в Україні: економіко-правовий аспект. *Ефективна економіка*. 2020. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8267> (дата звернення: 08.05.2021).
6. Global bankruptcy report 2019 Dun & Bradstreet Worldwide Network. URL: <https://www.bisnode.se/globalassets/global-bankruptcy-report-2019.pdf> (дата звернення: 08.05.2021).
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.05.2021).
8. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; Протокол, Міжнародний документ від 20.03.1952. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text(дата звернення: 08.05.2021).
9. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від

22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL : https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p_2018.pdf (дата звернення: 08.05.2021).

10. Верховенство права (доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. С. 168–184.

11. Про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо перевірки відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 37, частини першої статті 94, пункту 3 частини третьої статті 135 Закону України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII "Про судоустрій і статус суддів"...: Верховний Суд; Постанова, Конституційне подання від 15.11.2019 № 15. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015780-19#Text> (дата звернення: 08.05.2021).

12. Рішення Першого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю "МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ УКРАЇНА" [...]: *Рішення Конституційного суду України* від 05.06.2019 № 3-р(І)/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text> (дата звернення: 08.05.2021).

13. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21.

14. Волошенюк О. Правовий реалізм як напрям соціологічної юриспруденції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2020. № 29. С. 29–35.

15. Holmes O. W. Jr. *The Common Law*. Boston: Little, Brown, and Company, 1881. 422 p.

16. Венеціанька Комісія за демократію через право. URL : https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation&lang=RU (дата звернення: 08.05.2021)

17. Антонов М. В. Правовой реализм и становление экономического анализа права. *Современные подходы к пониманию права и их влияние на развитие отраслевой юридической науки, законодательства и правоприменительной практики* : сб. науч. тр. / под общ. ред. В.И. Павлова, А.Л. Савенка. Минск: Академия МВД, 2017. С. 7–16.

18. Holmes O. W. Privilege, Malice, and Intent. *Harvard Law Review*. 1894. Vol. 8, No. 1. P. 1–14.

19. Ухвала Господарського суду м. Києва від 15.03.2021, справа № 910/12809/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95840690> (дата звернення: 08.05.2021)

20. Рішення Конституційного суду України у справі ... «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування): Рішення Конституційного суду України від 16.04.2009 № 7-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09#Text> (дата звернення: 08.05.2021).

21. Беяневич О. Стабільність, безпека цивільного обороту і розумні очікування. *Право власності: європейський досвід та українські реалії*: Збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 року). К.: ВАІТЕ, 2015. 324 с.

22. Кравцова Т. Правова визначеність: основні принципи та практика європейського суду. *ЮрЛіга*. URL : https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/legal_certainty_the_basic_principles_and_practice_of_the_european_court/ (дата звернення: 08.05.2021).

23. Schwarze J. *Europäisches Verwaltungsrecht*. Baden-Baden: Nomos, 2005. S. 876.

24. Barak-Erez D. The Doctrine of Legitimate Expectations and the Distinction between the Reliance and Expectation Interests. *European Public Law*. 2005. Vol. 11, no. 4. P. 584.

25. Theory of Legitimate Expectation. 20th Aug 2019. URL : <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/constitutional-law/theory-of-legitimate-expectation-constitutional-law-essay.php?vref=1> (дата звернення: 09.05.2021).

26. Cartwright John. Protecting Legitimate Expectations and Estoppel in English Law. *Electronic Journal of Comparative Law*, vol. 10.3 (December 2006). URL : <http://www.ejcl.org/103/art103-6.pdf> (дата звернення: 15.05.2021).

27. Беяневич О. Стабільність, безпека цивільного обороту і розумні очікування. *Право власності: європейський досвід та українські реалії*: Збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 року). К.: ВАІТЕ, 2015. 324 с.

28. Сліпченко С.О. Поняття законних очікувань як різновиду майна. Форум Права. 2020. № 3 (62). С. 66–76. URL : http://forumprava.pp.ua/files/066-076-2020-3-FP-Slipchenko_8.pdf (дата звернення: 09.05.2021).

29. Майданик Р. А. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019. 1102 с.
30. Майданик Р. А. Правомірні очікування як майнове право: практика ЄСПЛ, право України, інших європейських країн. *Правомірні очікування* : збірник ст. / за ред. І. В. Спасько-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2020. С. 92–97.
31. Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав: монография / И.В. Спасько-Фатеева, В.И. Крат, О.П. Печеный, и др. : под. общ.ред. И.В. Спасько-Фатеева. Харьков, Право 2011. 720 с.
32. Сокурченко В.В. Легітимні очікування як об'єкт цивільних прав і судового захисту за практикою ЄСПЛ. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці від дня народження Олександра Анатолійовича Пушкіна (м. Харків, 21 трав. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2021. С. 74–76.
33. Магнусевська К. Європейському навчаєтесь, та свого не цурайтесь. *Закон і бізнес*. № 44 (1238). 31.10-06.11.2015. URL : https://zib.com.ua/ua/print/119488-citatuou_z_rishennya_espl_ne_mozhna_zaminy_uvati_doslidzhenny.html (дата звернення: 19.05.2021).
34. Беяневич О. Стабільність, безпека цивільного обороту і розумні очікування. *Право власності: європейський досвід та українські реалії*: Зб. доповідей і матер. Міжнар. конф. (м. Київ, 22–23.10.2015). К. : ВАІТЕ, 2015. 324 с.
35. Постанова Північно-західного апеляційного господарського суду від 19 травня 2021 року, справа № 5004/1671/12. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97132417> (дата звернення: 08.05.2021).
36. Постанова Північно-західного апеляційного господарського суду від 26 січня 2021 року, справа № 924/1456/15. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94415424> (дата звернення: 08.05.2021).
37. Рішення Господарського суду запорізької області від 21 квітня 2021, справа № 908/1730/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96755292> (дата звернення: 08.05.2021).
38. Постанова Південно-західного апеляційного господарського суду 06 квітня 2021 року, справа № 915/1611/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96132413> (дата звернення: 08.05.2021).
39. Рішення Господарського суду Кіровоградської області від 23 жовтня 2020 року, справа № 912/1429/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92384183> (дата звернення: 08.05.2021).
40. Речове право: пріоритети та перспективи. *Матеріали Київських правових читань*. Київ, 22 березня 2019 року / Р. А. Майданик, Я. М. Романюк та ін.; відп. ред. Р. А. Майданик. К.: Алерта, 2019. 266 с., с. 29
41. Marta Nunes Vicente. Property Rights and Legitimate Expectations Under United States Constitutional Law and the European Convention on Human Rights: Some Comparative Remarks. *Comparative Law Review*. Vol. 26. 2020. URL : <https://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/CLR/article/view/CLR.2020.002/28018> (дата звернення: 08.05.2021).
42. Ухвала Господарського суду Харківської області від 30 березня 2021 р., справа № 922/4080/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96073477> (дата звернення: 08.05.2021).
43. Савченко А. С. Смерть фізичної особи-боржника як підстава для закриття провадження у справі про банкрутство. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 109–113. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8455/Smert%20fizychnoi%20osoby_Savchenko_2020.pdf?sequence=3&isAllowed=y (дата звернення: 14.05.2021).
44. Гуртовий В. Проблемні питання оплати послуг та відшкодування витрат арбітражних керуючих. *Вища школа адвокатури НААУ*. 27.08.2020. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/problemni-pytannya-oplaty-poslug-ta-vidshkoduvannya-vytrat-arbitrazhnyh-keruyuchykh/> (дата звернення: 24.05.2021).
45. Масло Т.М. Пропорційність у цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. ХНУВС. Харків, 2020. 154 с.

46. Постанова Верховного суду від 11 лютого 2021 року, справа № 910/16593/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94999454> (дата звернення: 08.05.2021).

47. Ухвала Господарського суду Київської області 02 грудня 2020 р., справа № 911/5186/14. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94095469> (дата звернення: 08.05.2021).

48. Ухвала Господарського суду Хмельницької області від 24 листопада 2020, справа № 924/1456/15. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93155507> (дата звернення: 08.05.2021).

49. Ухвала Господарського суду Миколаївської області від 03 березня 2020 року, справа № 915/919/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88050542> (дата звернення: 08.05.2021).

50. Ухвала Господарського суду Житомирської області, від 18 березня 2021 р., справа № 906/1157/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95673644> (дата звернення: 08.05.2021).

51. Doctrine Of Legitimate Expectation. Contributor India, April 2021. URL : <https://www.mondaq.com/india/constitutional-administrative-law/881956/doctrine-of-legitimate-expectation> (дата звернення: 12.04.2021).

52. Карнаух Б. П. Поняття майна в контексті статті 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. с. 205–214. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_132_23 (дата звернення: 15.04.2021).